

K historickej genéze zavádzania banského poriadku Maximiliána II. z roku 1571.

Eva Michalenková

Proces centralizácie banskej správy v Uhorsku je dlhodobým procesom, ktorý si vynútil rozvoj výrobných síl v banskom sektore. Zmeny v spôsobe banskej výroby od čias prijatia prvých banských štatútov objektívne smerujú k centralizácii výrobných síl a ku koncentrácii kapitálu jednotlivých banských podnikateľov. Banská výroba má už od svojho vzniku spoločenský charakter, ktorý si vynucujú výrobné pomery v baníctve. Banskí podnikatelia sa združujú do ťažiarских spoločností, spájajú kapitál, pretože ťažba do čoraz väčších hĺbok prináša so sebou nové, doteraz nepoznané problémy a predovšetkým zvýšené finančné náklady, v dôsledku ktorých sa jednotliví podnikatelia buď pripájajú k väčším ťažiarским spoločnostiam alebo sú nakoniec väčším kapitálom jednoducho pohltení.

Situáciu, ktorá sa vytvorila v ekonomickej základni výrazne ovplyvňovala politická i právna nadstavba, k zásadným zmenám ktorej dochádza v Uhorsku po nástupe Habsburgovcov v roku 1526. Za rozhodujúce faktory, ktoré determinovali celý politický a ekonomický vývoj v Uhorsku v prvej polovici 16. storočia možno považovať najmä:

- veľké protifeudálne roľnícke a banícke povstania
- víťazstvo Turkov pri Moháči
- boje Ferdinanda Habsburského proti Jánovi Zápoľskému o uhorský trón
- obsadenie značnej časti Uhorska Turkami
- zvýšená potreba peňazí na krytie nákladných vojen proti Turkom a na obranu krajiny
- centralistické tendencie Habsburgovcov v boji o uhorský trón
- rozšírenie protestantskej ideológie, ktorá ovplyvňovala najmä život v mestách.

Už pred nástupom Habsburgovcov, za panovania Vladislava II. a Eudovíta II. došlo k vyostreniu triednych rozporov, nastala politická kríza stavovského štátu. Celá uvedená etapa bola obdobím úpadku kráľovskej moci, ktorá nemala vo svojich rukách bezprostrednú výkonnú moc a tento nedostatočný vplyv ústrednej štátnej moci mal okrem iného za následok aj rozkrádanie kráľovských a súčasne štátnych príjmov, ktoré

dosiahlo obrovské rozmery. V uvedenom období každý zo stavov sledoval výlučne vlastné záujmy, realizujúc ich často na úkor druhých stavov. Aj pomery v stredoslovenských banských mestách¹ v danom období charakterizovala v prvom rade svojvôľa banských miest a ich reprezentantov vo vzťahu k panovníckej moci a k rešpektovaniu regálnych práv panovníka. V každom z uvedených miest ovládali mestskú samosprávu a banskú správu najbohatší mešťania tzv. **ringbürgeri** v počte asi 30 až 40 mužov, boli súčasne poprednými banskými podnikateľmi. Ovládli nielen mestskú a banskú správu, ale aj celý komplex feudálnych práv k pôde, ktorá patrila mestu, všetky nehnuteľnosti spolu s vecnými bremenami, služobnosťami a podobne. Najmä využívanie vody a lesov, nutných pre banskú výrobu, sa stalo ich monopolom. Z ich radov pochádzali ťažiarci stojaci na čele banských spoločností tzv. **handelsherren**. Keďže súčasne boli členami mestských rád, mohli v procese právotvornej i aplikačnej činnosti uskutočňovať politiku, ktorá by presadzovala ich triedne záujmy. Medzi najbohatších a najvplyvnejších napríklad v Banskej Štiavnici patrili Konrád Schaall, Quirin Schlaher, Jeronym Salius, Cherubin Transilvanus, Erasmus Rössel a ďalší. V Banskej Štiavnici a tiež v ostatných banských mestách sa banského podnikania aktívne zúčastňovali richtár s mestskou radou, banský majster, komorský gróf.²

V Banskej Bystrici napríklad podnikal richtár Stefan Jung, ako to vyplýva z listiny z roku 1454³ a mnohí ďalší. Najvplyvnejší ťažiarci a reprezentanti mesta zároveň ignorovali banské právo a banské zvyklosti, ak im nenapomáhali k čo najväčším ziskom, bežné u nich napríklad bolo, že nedodržiavali prestávky v ťažbe, ale nárokovali si ich podľa svojich potrieb. Na mnohých náleziskách rúd si rezervovali pre seba tzv. mutovacie a kutacie oprávnenia, aby si tieto miesta obsadili pre seba, hoci ani zďaleka na všetkých nepracovali, ako to nariaďovalo banské právo. Po smrti známeho ťažiara Jeronyma Saliusa sa zistilo, že mal banské podiely na 144 banských dielach.⁴ Bane, v ktorých sa neťažilo, tvorili akúsi železnú rezervu do budúcnosti a pokiaľ sa aj našli záujemcovia o ťažbu, banský majster vždy našiel argumenty, aby tomu zabránil.

Reprezentanti mesta nepovoľovali cudzincom a neznámym osobám nahliadanie do článkov banského práva, čím eliminovali sformovanie sa banskej konkurencie, ktorá by mohla ohroziť ich zisky z baníctva. Uvedené javy pôsobili výrazne retardačne na rozvoj banskej výroby, negovali vlastne podstatu banskej slobody, čím spôsobovali aj citeľný pokles regálnych príjmov panovníkov.

Banský patriciát zneužíval svoje funkcie v mestskej samospráve k špekuláciám, za všetkých možno uviesť prípad už spomínaného banskobystrického richtára Štefana Junga, ktorý v roku 1465 protiprávne predal budínskym mešťanom Jánovi Ernstovi a Vítovi Mühlsteinovi banský majetok na území Banskej Bystrice za 6200 zl.⁵ Vznikol z toho

rozsiahly spor, ktorý ešte dlhé roky zamestnával viaceré súdne inštancie v Uhorsku.⁶ Ján Ernst požičal z takto nadobudnutého majetku v roku 1469 panovníkovi Matejovi Korvínovi 6000 zl., za čo ho ten oslobodil od platenia urbury z jeho baní⁷ a tiež schválil takto podvodom nadobudnutý majetok v roku 1470 a súčasne prikázal panovník budínskej kapitule, aby vykonala introdukciu a štatúciu Jána Ernsta do toho majetkového komplexu.⁸ Okrem oslobodenia od platenia urbury mu panovník ešte navyše povolil slobodne predávať vyťažené striebro a meď na území celého Uhorska.⁹ Druhým nadobúdateľom tohto majetku bol zvolenský podžupan a kremnický komorský gróf Vít Mühlstein, ktorý sa okrem toho podieľal aj na skupovaní ďalšieho banského majetku v roku 1473 v hodnote 3000 zl.¹⁰

Na rešpektovaní banského práva nemali záujem v stredoslovenskej banskej oblasti ani komorskí grófi a súčasne banskí podnikatelia Turzovci, ktorí koncom 15. storočia postupne nadobúdali v okolí Banskej Bystrice banské diela spolu s hutami a lesmi.¹¹ Ich jediným cieľom boli zisky z ťažby a spracovania drahých kovov, pri čom sa dostávali do početných kontraverzií nielen s reprezentantmi miest, ale aj s regálnymi záujmami panovníka. V roku 1515 sa všetkých sedem banských miest sťažovalo u panovníka Vladislava II. na Turzovcov, že tajne vyvážajú z krajiny striebro a tiež že falšujú mince a komorské účty.¹² Turzovci narúšali jurisdikciu mesta Banskej Bystrice, keď si uzurpovali súdnu právomoc nad poddanými z osád patriacich k mestu,¹³ tiež aj nad všetkými zamestnancami baní.¹⁴ Panovník Eudovít II. v roku 1519 v spore Banskej Bystrice s Turzovcami vyniesol rozsudok, ktorým markantne oslabil pozície banských miest, keď nariadil, že delikventov, ktorí ujdú z mesta do baní nemusia Turzovci vydať mestskej rade a môžu ich ako komorskí grófi (*comites Camerae*) súdiť sami a tiež, že baníci ako slobodné osoby nie sú povinní platiť mestu žiadne poplatky, s výnimkou tých, ktorí v meste vlastnia nehnuteľnosti.¹⁵ Už tu sa objavuje trend vyčlenení baníkov spod vplyvu mestských rád, avšak ešte nie pod vplyvom centralistických tendencií, ale skôr z náklonnosti panovníka voči Turzovcom, ktorí predstavovali výdatný zdroj pôžičiek.

Z uvedených skutočností je zrejmé, že postavenie Banskej Bystrice, kde bezprostredne pôsobili Turzovci, bolo vo vzťahu k ostatným banským mestám špecifické. Existencia mediarskeho podniku (*Neusohler Kupferhandlung*) oslabovala moc a vplyv bystrického patriciátu. Uvedený podnik se stal nástupišťom Habsburgovcov pri ovládnutí stredoslovenských banských miest; vzhľadom na výšku produkcie, množstvo námezdných pracovných síl, centralizáciu podnikovej správy a široko rozvetvený vnútorný i zahraničný obchod ďaleko predstihol a zatienil všetko ostatné banské podnikanie na Slovensku a súčasne patril medzi najvýznamnejšie banské podniky v Európe.¹⁶ Zatiaľ čo v ostatných

stredoslovenských banských mestách väčšina najvýznamnejších ťažiarov tvorila súčasne mestskú radu, v Banskej Bystrici sa od príchodu Turzovcov v roku 1495 dostali banské záležitosti mimo vplyvu mestskej vrchnosti, ktorá nebola konkurencieschopná voči turzo-fuggerovskej spoločnosti (1495–1546). Vo všetkých mestách, okrem Banskej Bystrice, sa ťažiar a baníci bránia snahám panovníka vymaniť ich spod vplyvu a jurisdikcie mestskej rady. V Banskej Bystrici boli už v roku 1525 vážne narušené vzťahy medzi baníkmi a mestskou vrchnosťou, sami baníci resp. celé osadenstvo mediarskeho podniku písomne vyhlásilo, že baníci nechcú podliehať právomoci mestskej rady a že budú rešpektovať výlučne príkazy komorského grófa a správcu podniku.¹⁷ Mestskú radu síce uznávajú ako mestskú vrchnosť, nechcú však aby o banských záležitostiach rozhodovali mestskí prísažní, ktorí nemajú dostatok odborných banských znalostí. Presadzujú tiež požiadavku, že banskí funkcionári nemajú byť členmi mestskej rady a nakoniec akcentujú, že chcú mať len jedného pána a nie viacerých.¹⁸ Zložitými právnymi vzťahmi medzi baníkmi a mešťanmi v Banskej Bystrici sa v roku 1525 viackrát zaoberala mestská rada, ale aj palatín Štefan Verböci, ktorého mestská rada informovala, že baníci sa domáhajú výsad nezlučiteľných s privilégiami mesta.¹⁹ Špecifické postavenie banskobystrických baníkov vo vzťahu k mestskej jurisdikcii malo popri celom rade ekonomických a sociálnych determinantov svoj význam aj v baníckom povstaní v rokoch 1525–1526 a keď po potlačení tohto povstania mestská rada Banskej Bystrice predložila kráľovským komisárom návrh obžalobného spisu v roku 1526, za prvotnú príčinu všetkých nepokojov považovala narúšanie mestských privilégií Turzovcami a Fuggerovcami, ktorí baníkov vyňali spod právomoci mestskej rady a svojvoľne vymenovali banského majstra, ktorého predtým volila mestská rada.²⁰ Do rozsudku nad vzbúrenými baníkmi navrhovala zakotviť súdnu právomoc mesta v civilných, trestných i banských záležitostiach.²¹ Rozsudok palatína Verböciho riešil tieto problematické otázky kompromisom, keď prikázal baníkom poslúchať kráľa a kráľovnú, komorských grófov a úradníkov komôr a tiež mestskú radu.²²

Po odchode Turzovcov z mediarskeho podniku pokračovali v narúšaní mestských práv Fuggerovci, v roku 1532 sa na nich sťažovala mestská rada Banskej Bystrice kráľovnej Márii, lebo bránili mestu zdaňovať poddaných, ktorí sú síce zamestnancami banskej komory, ale bývajú na území mesta a prisvojujú si jurisdikciu, ktorá nad obyvateľmi mesta patrí len mestskej rade.²³ Medzi stredoslovenskými banskými mestami bola Banská Bystrica z hľadiska bránenia sa centralizačným tendenciám najslabším ohnivkom, pokles vplyvu na banskú výrobu sa adekvátne odrazil aj v oblasti jej práv, výsad a slobôd.

V ostatných banských mestách, kde sa banský erár zatiaľ nedokázal presadiť v takom rozsahu ako v Banskej Bystrici, mestský patriciát

využíval baníctvo na obohacovanie sa, obchádzajúc pri tom normy banského práva. Jedným z najzávažnejších priestupkov bolo vyvážanie drahých kovov von z krajiny, čo prísne zakazovali všetky banské štatúty, poriadky a početné nariadenia panovníkov. Na viaceré z nich sme už poukázali, ich podstatou bola povinnosť banských podnikateľov odpredávať vyťažené kovy výlučne len banským a mincovným komorám, ktoré mali monopol na obchodovanie a export s uvedenými drahými kovmi – zák. čl. 32/1492 a iné. Najčastejšie sa tieto kovy vzhľadom na výhodný výmenný kurz vyvážali do Poľska a to aj napriek výslovnému zákazu Ferdinanda I. z roku 1551 a Maximiliána II. z roku 1569.²⁴ Na vývoze drahých kovov za hranice sa však podieľali aj komorskí grófi, ako napríklad Seyfrid Peysen z Banskej Štiavnice v roku 1515 ktorý bol potrestaný za tzv. nota infidelitatis, spreneveril drahé kovy v hodnote 2000 zl.²⁵

V roku 1540 komisári kráľovnej Márie v stredoslovenských banských mestách začali rozsiahle vyšetrovanie nelegálneho vývozu striebra, podnetom k tomu bolo množstvo zistených prípadov „čierneho obchodu“, spomenúť možno napríklad rok 1433, kedy kráľovna Barbora žiadala vysvetlenie od mestskej rady Kremnice, akým spôsobom bolo vyvezené von z krajiny 24 tisíc zlatých!²⁶ V roku 1544 boli odhalení štiavnickí ťažiar Quirin Schlaher a Jeronym Salius, že pašovali striebro vo forme mincí i nezmincované do Poľska v hodnote asi 70 tisíc zlatých. Proces proti priekupníkom skončil tak, že ich kráľovna Mária omilostnila, príčinou bola skutočnosť, že J. Salius ešte dávnejšie požičal do kráľovskej pokladnice 8 tisíc zl. a Q. Schlaher dokonca až 40 tisíc zl. Panovník bol na jednej strane od bohatých ťažiarov, ako zdrojov pôžičiek závislý, ale súčasne si uvedomoval, že práve oni ho pripravujú ignorovaním jeho regálnych práv o obrovské sumy.

V snahe zabrániť všetkým spomenutým negatívnym javom bol v Banskej Štiavnici vydaný 2. júla 1545 banský poriadok, menom Márie, uhorskej a českej kráľovnej. Ratifikovala ho v meste Leuven 20. augusta 1545.²⁷ Nejde o banský poriadok vo vlastnom slova zmysle komplexne a systematicky upravujúci všetky právne otázky v oblasti banského podnikania. Jeho význam však spočíva v adresnej a konkrétnej reakcii na už spomínané negatívne javy a najmä v presadzovaní centralistických tendencií, celkom otvorene začína uprednostňovať zásadu banského regálu. Základné zásady v ňom obsiahnuté boli neskôr prevzaté do banských poriadkov Ferdinanda I. a Maximiliána II., pričom boj za ich praktickú realizáciu bol hlavným obsahom snáh habsburských panovníkov o presadenie svojich centralistických tendencií v 16. storočí v stredoslovenskej banskej oblasti. Boli to najmä tieto zásady:

1. Dôkladná kontrola zo strany banského eráru pri ťažbe a spracovaní rudy.

Detailnejšie ju rozvádza čl. 1 tohto banského poriadku z roku 1545. Každý ťažiar, ktorý týždenne vyťaží viac ako štyridsať vrátkov rudy je povinný vytriediť ju za prítomnosti erárneho banského pisára – tzv. Rumpl–Schreiber, ktorí poznačí koľko rudy a na ktorom mieste bolo získané, kto a akou časťou sa podieľa na vyťaženej rude. Pri malých banských poliach, kde sa nepracovalo každý týždeň a v týždni sa nevyťažilo viac ako štyridsať vrátkov rudy, nemusel byť banský pisár prítomný pri triedení rudy, tu mali ťažiar len informačnú povinnosť, oznamovali mu množstvo vyťaženej rudy. Uvedená zásada našla svoje miesto aj v Maximiliánovom banskom poriadku z roku 1571, ďalej len MBO,²⁸ A to v I. časti, čl. 18, § 1–4.

2. Zákaz taviť olovo bohaté na striebro ako aj striebro v hutách bez dozoru.

Hutný dozor vykonával tzv. Huttenreiter, ťažiar mu boli povinní oznámiť pol dňa vopred, kedy budú taviť. Prísažný hutný dozorca mal povinnosť označiť vytavené striebro znakom kráľovnej, prevážiť ho a váhu poznačiť. Ak by sa zistilo, že striebro bolo vytavené bez prítomnosti dozorca, vinník mal byť potrestaný na tele i majetku. Keď však dozorca meškal alebo sa vôbec nedostavil napriek oznámeniu, vtedy mohli ťažiar taviť aj v jeho neprítomnosti. Ďalej bol povinný všetko vytavené striebro odpredať banskej komore v Banskej Štiavnici alebo v Kremnici. Nesmel si ponechať v zásobe žiadne striebro, výnimky povoľoval podkomorský gróf. Hutní dozorcovia boli povinní a súčasne oprávnení kedykoľvek vo dne či v noci nazerať do všetkých hutí a banských mlynov a zdržiavať sa tam. Tieto povinnosti zakotvoval banský poriadok v čl. 2. Uvedená zásada bola včlenená aj do MBO I. časť, čl. 42, § 1.

3. Zákaz prevádzať skúšky zlata a striebra na inom mieste ako v banskej alebo mincovnej komore.

Uvedený zákaz bol obsiahnutý v čl. 3 a vychádzal zo zásady, že skúšky drahých kovov mohol vykonávať len zamestnanec komory, teda úradník panovníka. Popri komorskom skúšačovi mohol skúšať rýdzosť drahých kovov i ťažiarmi platený skúšač, lebo bol na základe privilégii pripustený do komory ku skúšaniam. Čl. 4 ustanovuje, že všetko čo bolo potrebné k prevádzaniu tejto činnosti napr. lúčobná voda, skúšobné váhy a podobne prideľoval podľa potreby podkomorský gróf. Analogická zásada sa nachádzala aj v MBO I. časť, čl. 41, § 1–4.

4. Zákaz voľného prinášania alebo predaja olova. Obchodníkom ťažiarom i ostatným osobám zúčastneným na banskej prevádzke sa prísne zakazovalo prinášať, kupovať a predávať olovo, mohli to výnimočne vykonávať iba v množstve, ktoré mesto zakúpilo prostredníctvom banského majstra. Prísažný, ktorý olovo vážil, bol povinný olovo odovzdané počas týždňa ťažiarom evidovať a predkladať evidenciu na kontrolu komorskému grófovi – to ustanovoval čl. 5. Uvedenou

zásadou sa podrobne zaoberal aj MBO I. časť, čl. 29 § 3–4; stanovil, že dovoz olova a tzv. tvrdého olova do banských miest bol oslobodený od všetkých mýt, ciel a ostatných kontribúcií, ale súčasne bol tento dovoz pod prísny dozor banského majstra, ktorý bol oprávnený trestať rôzne špekulácie a zneužívanie uvedenej výhody, napríklad jeho predaj ťažiarmi so ziskom a podobne. Tiež II. časť MBO tzv. Erläuterungen v čl. 22 venuje pozornosť naznačenej problematike.

5. Zákaz odnášať vyťaženú rudu z baní – čl. 6, v MBO I. časť, čl. 21, § 1–3.

6. Povinnosť banských sudcov a prisediacich vo všetkých banských mestách oznámiť verejne každý rok celému spoločenstvu baníkov a ťažiarov tento banský poriadok – čl. 7, to z dôvodu, aby si nikto nezákonne neprivlastňoval striebro, odvolávajúc sa pri tom na neznalosť banského poriadku. Súčasne banský poriadok ukladal vrchnostiam banských miest povinnosť, aby v prípade porušenia jeho noriem určili deň zasadania mestskej rady a prizvali naň komisárov a radcov, zastupujúcich kráľa a kráľovnú. Aj túto zásadu prevzal MBO I. čl. 45, § 2, kde nariaďuje tento banský poriadok vo všetkých banských mestách, na ktoré sa vzťahuje, prečítať verejne dvakrát do roka, na Vianoce a cez Turíce, tiež mal byť každému záujemcovi zreteľne vyložený, aby sa nikto neospravedlňoval nevedomosťou a neznalosťou banského práva.

Z uvedených ukážok vidieť, že banský poriadok z roku 1545 ne-reglementoval komplexne všetky problémy tvoriace predmet uhorského banského práva, zameriaval sa len na tie z nich, ktoré boli v etape nastupujúceho centralizmu banskej správy dominantné, najmä na právnu reguláciu spoločenských vzťahov formujúcich sa v oblasti ekonomickej základne. Na ostatné otázky, tvoriace imanentné komponenty právotvorného procesu tejto centralizačnej epochy reflektovali ďalšie banské poriadky, Ferdinandov banský poriadok z roku 1549–1550 a z roku 1562; banské poriadky Maximiliána II. z roku 1565 a 1571, na ktoré ďalej poukážeme.

Všetky centralizačné opatrenia uskutočňované a pretendované habsburskými panovníkmi a ich administratívnym aparátom od polovice 16. storočia sa niesli v znamení uprednostňovania banského regálu na úkor banských slobôd, ďalej oslabenia vplyvu samosprávnych orgánov banských miest na banskú výrobu a súdnictvo v banských záležitostiach a v znamení snáh panovníkov vytvoriť jednotnú, centralizovanú banskú správu, nezávislú od jednotlivých banských miest a podriadenú prostredníctvom sústavy orgánov banskej správy a banského súdnictva priamo panovníkovi. Bol to dlhodobý proces, neprebíhal vždy podľa predstáv centrálnych viedenských orgánov, pretože banské mestá strácali svoj vplyv na banskú výrobu len postupne a navyše kládli odpor, najmä

Banská Štiavnica. Jej postoj bol absolútne rezistentný voči všetkým centralizačným opatreniam, ignorovala aj banský poriadok kráľovnej Márie z roku 1545 a aj jej ďalšie nariadenia, ktoré sa týkali najmä pre mesto nevýhodných výkupných cien striebra. Kráľovná Mária totiž využívala rôzne spôsoby, ktorými nútila banské mestá, aby jej orgánom predávali striebro čo najlacnejšie.²⁹ Keď roku 1546 prerokovali kráľ s kráľovnou a so zástupcami miest jednotlivé zásady obsiahnuté v banskom poriadku z roku 1545, Banská Štiavnica ich vehementne odmietla akceptovať, ba dokonca sa k predloženým materiálom odmietla vyjadriť.³⁰ Ostatné banské mestá neprejavovali taký silný odpor, uvedomovali si totiž svoju finančnú odkázanosť na panovníka pri výstavbe a udržiavaní nákladných banských diel. Rovnako sa banské mestá bránili proti zavádzaniu banského poriadku Ferdinanda I. z rokov 1549–1550.³¹ Bol zostavený podľa vzoru Jáchymovského banského poriadku z roku 1548 a na rozdiel od banského poriadku z roku 1545 sa nezaoberal už len technickoorganizačnými otázkami výroby, ale jeho dôležitým atribútom je, že po prvý raz navrhol veľmi adresným spôsobom zásadné zmeny v celej sústave banskej správy a banského súdnictva.

Viacere z novozavádzaných princípov mali svoj pôvod už v banskom poriadku Maximiliána I. z roku 1517³² najmä zriadenie úradu banského sudcu pre jednotlivé banské lokality a delimitácia kompetencie medzi banským majstrom a banským sudcom ako aj moderná štruktúra banskej administratívy. Banské mestá za najväčší zásah považovali samostatnú, od mestskej rady oddelenú, banskosúdnú právomoc banského sudcu. Odvolávajúci sa na svoje po stáročia platiace privilégiá, polemizujú s nariadeniami panovníka, ktorý argumentoval, že richtári a rady banských miest sú súčasne aj ľažiarimi a preto nemôžu byť neustrannými sudcami v banských veciach. Na to reagovali mestá tak, že stránka nespokojná s rozhodnutím richtára a mestskej rady sa predsa môže odvolať pred súd Zväzu stredoslovenských banských miest, tj. pred 78 neustranných sudcov ba i pred panovníka sa možno odvolať.

Ďalej banské mestá argumentovali, že zavedením samostatného banského súdu by sa mestu neodňali len banské záležitosti, ale vzala by sa mu celá jeho sila, moc ba i podstata. Mesto by tak prišlo o všetky slobody a výsady. narušila by sa tým nielen banská ale vôbec celá súdna právomoc mesta, lebo takmer všetko obyvateľstvo je v službách baníctva, ba z tejto právomoci by neboli vyňatí ani richtár a prisažní, lebo aj oni sú ľažiarimi a vraj by voči banskému súdu neboli ničím iným než: „... des Pergrichters Nachrichter und Diener ...“ teda len púhymi vykonávateľmi jeho vôle.³³

Banské mestá poukazovali ďalej na to, že banský poriadok je kompi-

lovaný z viacerých starších banských poriadkov, ktoré nemajú žiadny vzťah k tunajšiemu baníctvu, je vraj nezrozumiteľný a tunajší baníci mu neporozumejú ani za dlhé roky. Tiež uvádzali, že rozdelením mestskej jurisdikcie môže prísť aj ku vnútorným nepokojom, lebo banské mestá už nebude nič navzájom spájať. V Uhorsku je to absolútne cudzí element, nevyplýva z právnych tradícií krajiny, neprinesie osoh ani krajine, ani komorám, skôr škodu. Je potrebné však poukázať na to, že v tomto období nebol doriešený celý rad otázok, najmä procesnoprávného charakteru. Neujasnené ostávali otázky apelačných inštancií, panovník Ferdinand I. v roku 1553 zakázal odvolávať sa ku tavernikovi a rezervoval si apelácie pre seba, avšak len vo forme: „per modum suplicationis“, pričom bol oprávnený zastupovať ho personál.³⁴ Nena- chádzame však doklady o tom, že by sa banské mestá v 16. storočí odvolávali ku tavernikovi, dokonca ani Kremnica nie.

Už sme sa zmienili, že banskí podnikatelia mali špecifické postavenie v procese banskej výroby, lebo najbohatší a najvplyvnejší spomedzi nich zastávali významné funkcie v mestskej samospráve, boli richtármi a prisažnými, čo im fakticky umožňovalo beztrešne sa dopúšťať mnohých priestupkov, proti ktorým boli namierené centralizačné opatrenia. Tieto problémy panovníci pertraktovali celkom otvorene v banských poriadkoch z tohto obdobia, tiež aj v početných mandátoch a reskriptoch, ktoré adresovali banským mestám. Panovník Maximilián II. vo svojom cisárskom reskripte z 20. februára 1565 adresovanom Dolnorakúskej komore vo Viedni nariadil, že banskí úradníci v Kremnici nesmú zastávať žiadny mestský úrad.³⁵ Rozhodol tak následne potom, keď sa od podkomorského grófa Wolfganga Rolla dozvedal, že Valentín Leyner, tzv. wardein, tj. úradný komorský skúšač a kontrolór rýdzosti kovov a kvality mincí v Kremnici zastáva súčasne funkciu mestského richtára. Panovník nariadil, že má odteraz zastávať výlučne jednu funkciu a to v mincovnej komore a akcent kládol na to, že v budúcnosti majú byť zamestnanci banského eráru úplne oslobodení od všetkých mestských funkcií a úradov, aby sa mohli dôslednejšie venovať svojim banským záležitostiam. Maximiliánovi II. tu išlo predovšetkým o to, aby banský erár získal výlučný vplyv na banskú výrobu, aby mestá prestali zasahovať do banských záležitostí, aby bola oddelená banská správa a súdnictvo od mestskej samosprávy. To všetko bolo možné dosiahnuť len tak, že mestský funkcionár nesmel zastávať súčasne žiadne funkcie vo sfére banskej výroby, ani v banskej správe a súdnictve a tiež opačne, ani banský úradník nesmel byť členom mestskej rady, aby nebol viazaný príkazmi mestskej vrchnosti, ale výlučne len nariadeniami panovníka a centrálnych orgánov banskej správy. Nariadenie Maximiliána II. z roku 1565 preto môžeme považovať za jeden z precedensov, ktorým sa začína vytvárať nový právny stav, doteraz banskoprávnym

predpisom neznámy. V nasledujúcej fáze tohto právotvorného procesu, ktorý sprevádzal centralizačné tendencie, sa stala zásada inkompability pevnou súčasťou banských poriadkov a napomáhala účinne eliminovať vplyv mestskej vrchnosti na banské záležitosti, môžeme tvrdiť, že se stala *conditio sine qua non* týchto tendencií.

Aby panovník oslabil mocenské postavenie banských miest, čo bolo cieľom centralizačného trendu, bolo nutné, aby si naklonil na svoju stranu banských robotníkov. Pre významné banskoprávne kodifikácie 16. storočia napr. Jáchymovský banský poriadok (1548) a Maximiliánov banský poriadok (1571) bolo charakteristické, že podstatne rozšírili okruh pracovných a sociálnych práv robotníkov v baniach a hutách. V konfliktoch medzi reprezentantmi mesta a baníkmi sa banský erár staval na stranu baníkov, avšak len do tej miery, do akej to vyhovovalo jeho záujmom. Dôkazom toho je aj Cisársky reskript Maximiliána II. z 12. marca 1566 adresovaný komisárovi pre banské záležitosti Jakubovi Giengerovi v Banskej bystrici, ktorým panovník riešil niektoré otázky štrajku baníkov.³⁶ Baníci odmietli nastúpiť do práce a požadovali zvýšenú peňažnú výpomoc, na čo panovník odpovedal: „... pretože baníci hriešnym spôsobom povstali v Bystrici nedávno v baniach a ukázali sa byť nebezpečnými, rebelantskými a divokými... a hoci zisťujeme, že sťažnosť baníkov nie je oprávnená a mala by sa správne prestať vyplácať peňažná výpomoc, predsa sme im túto peňažnú výpomoc milostivo povolili poskytnúť, aby sa udržali v baniach pri svojej práci na naše milostivé uspokojenie...“ Ďalej v texte však nariaďuje prísne potrestať pôvodcov a vodcov takéhoto rozoštvávania.

Ešte pred habsburskými panovníkmi Ferdinandom I. a Maximiliánom II. začala v praxi postupne predsadzovať doteraz neznáme tendencie kráľovná Mária, ich cieľom bola konsolidácia výrobných a právnych pomerov v baníctve, ktorá už v prvej polovici 16. storočia prežívalo zreteľnú krízu, aj mnohé vtedajšie pramene otvorene hovoria o úpadku baníctva. Spomenúť možno návštevu kráľovských komisárov v stredoslovenskej banskej oblasti v roku 1535, ktorých vyslala kráľovná za účelom analýzy príčin poklesu ťažby v baniach.³⁷ Uvedení komisári disponovali rozsiahlou právomocou, riešili dokonca aj chotárny spor medzi Lubietovou a Brusnom a podobné iné záležitosti.³⁸ V Banskej Štiavnici výrazným spôsobom zasiahli do celej štruktúry a kreácie banskej správy — banský majster odteraz nesmel byť členom mestskej rady, na výkon funkcie mu mali byť pridelení dvaja prísažní, mal byť zriadený úrad banského pisára, ktorý by viedol banský protokol (Pergpuech) a stanovili ťažiarom lehotu jeden mesiac, dakedy mali byť obsadené a uvedené do prevádzky všetky staré banské diela pod hrozbou prepadnutia do rúk eráru.³⁹

Vrchnosti banských miest sledovali pokiaľ išlo o banskú výrobu výlučne vlastný prospech ignorujúc pri tom objektívne potreby baníctva, ktoré so sebou prinášal prudký rozvoj výrobných síl, čo sa odrážalo v početných konfliktoch s banským robotníctvom i predstaviteľmi banského eráru. Fuggerovci napríklad v roku 1536 sa sťažovali panovníkovi, že mestská rada v Banskej Bystrici porušuje zákonné predpisy o obehú a platnosti kremnických mincí⁴⁰ a tiež, že nie je schopná zaviesť poriadok do zasobovania banského robotníctva potravinami.⁴¹ Boli to však práve Fuggerovci, ktorí využívali neschopnosť mestskej vrchnosti hospodársky ovládnuť baníctvo a súčasne zastaralú právnu úpravu na svoje vlastné rozsiahle špekulácie a obohacovanie sa, práve tak na úkor mesta Banskej Bystrice ako aj na úkor banského regálu panovníka.

Už sme spomenuli, že banský poriadok Ferdinanda I. z rokov 1549–1550 obsahoval v sebe celý rad komponentov, ktoré markantne narúšali kontinuitu dovtedajšieho právotvorného procesu v banských mestách a ohrozovali ich mestské práva a privilégia. Z uvedených dôvodov nebol ani v praxi akceptovaný a pokusy o jeho prijatie sa skončili ad interim neúspešne. Ferdinand I. sa rozhodol celú záležitosť riešiť autoritatívne a v roku 1562 naoktrojoval banským mestám banský poriadok, ktorý vznikol čiastočným prepracovaním banského poriadku z roku 1549–1550.⁴² Maximilián II. v reskripte adresovanom Dolnorakúskej komore z 10. septembra 1564 nariadil vytlačiť tento banský poriadok z roku 1562 v 32 exemplároch a zaslať ho komorským grófom v Kremnici, Banskej Štiavnici, banským sudcom v Banskej Bystrici, Boci a inde.⁴³

Po obsahovej a formálnej stránke je banský poriadok z roku 1565 identický s banským poriadkom z roku 1562, Maximilián II. ho vyhlásil za platný 23. mája 1565 zhromaždeným zástupcom siedmich stredo-slovenských banských miest, vytlačený bol už 10. februára 1565.⁴⁴ Tento poriadok je okrem úvodu a prvého článku totožný aj s banským poriadkom Maximiliána II. z roku 1571, s jeho I. časťou. Stal sa akýmsi medzistupňom v centralistických právotvorných koncepciách habsburských panovníkov, keďže však jednostranne favorizoval regálne práva panovníka na úkor banských slobôd, ani on sa v banskej praxi dolno-uhorských banských miest nestal stabilným komponentom.

Účel, ktorý sledoval panovník vydáním banského poriadku, je jasný z jeho narančnej časti, kde sa uvádza: „ . . . aby sa zamedzilo neporiadkom, obmedzovaniu baní a šľachetných darov Božích pre vojny a iné príčiny a hlavne, aby domáci i cudzí ťažiar i ostatní banskí podnikatelia sa článkami tohto poriadku riadili v našich banských mestách pri otváraní baní a inde, na verejný úžitok a dobro ich samých i nás a nášho korunného majetku a našej Uhorskej Koruny, aby sa udeľoval

spravodlivý a pre všetkých rovnaký súd, miera a poriadok, tak bohatému ako aj chudobnému, domácim ako aj cudzincom.“⁴⁵

Banský poriadok sa mal pri všetkých baniach v uhorských banských mestách riadne uverejniť a od tohto dňa všetkými, ktorých sa týkal striktne dodržiavať. Deň, v ktorý bol vyhlásený na verejnosť, sa mal zapísať pri banskom súde. Panovník si vyhradil pre seba a nasledujúcich uhorských panovníkov právo uskutočňovať zmeny banského poriadku kedykoľvek to uzná za vhodné, pričom ho môže podľa vlastnej vôle rozširovať alebo zužovať. Z hľadiska intertemporálnych ustanovení v záverečnej časti banského poriadku má význam nariadenie panovníka o zákaze spätnej pôsobnosti banského poriadku,⁴⁶ tzv. retroaktivite, lebo výslovne nariaďuje, že právne vzťahy v baníctve pred vydaním tohto poriadku sa spravujú podľa banských poriadkov platných v čase vzniku právneho vzťahu. Časová pôsobnosť banského poriadku z roku 1565 sa začína dňom, kedy bol zverejnený pri baniach a zapísaný do banských kníh pri banských súdoch.

Nová koncepcia vzťahov medzi subjektami banského práva, predstavovaná absolutizáciou regálnych práv panovníka, bola zakotvená hneď v prvom článku. Tu panovník kladie akcent na jeho výsostné právo ku všetkým baniam v Uhorsku, aj k tým, ktoré budú v budúcnosti otvorené, tieto si vyhradzuje pre seba a svojich potomkov, pričom nikto z grófov, biskupov, prelátov, slobodných pánov, rytierov, šľachty ani miest nesmie bez jeho súhlasu otvárať bane a pracovať v nich. Ďalej si panovník vyhradzuje pre seba urburu a iné oprávnenia, každému zakazuje bez jeho povolenia vykonávať zásahy do banských vôd, ciest vedúcich k banským dielam, ak by tým mohol spôsobiť škodu. Vyhradzuje si právo spravovať všetky banské záležitosti prostredníctvom Dolnorakúskej komory a najvyššieho komorského grófa a najmä, aby banský majster bol odteraz jedine a výlučne úradníkom panovníka a aby bol ním aj odmeňovaný.

Poukázali sme len na niektoré imanentné komponenty banského poriadku Maximiliána II. z roku 1565, ktoré sú charakteristické pre obdobie centralizácie banskej správy v Uhorsku a ktoré reprezentujú určitú diskontinuitu v doterajšom vývoji banského práva, mnohé spomedzi nich neskôr kulminovali v MBO 1571.

Banská mestá ani teraz nebrali banský poriadok na vedomie a pokračovali vo svojich sťažnostiach voči nemu. O obsahu ich námietok sa dozvedáme z cisárskeho reskriptu Maximiliána II. zo 7. júla 1565, ktorý bol adresovaný stredoslovenským banským mestám.⁴⁷ Obrátil sa na banské mestá so žiadosťou, aby špecifikovali a konkretizovali svoje sťažnosti voči ustanoveniam MBO 1565 a aby uviedli, v čom vidia jeho nesprávnosť. Mestá totiž svoje sťažnosti neopierali o dôkladnú a systematickú analýzu jednotlivých článkov, ale ich sťažnosti mali len

všeobecný charakter, napríklad píšú, že MBO 1565 sa prieči ich banským zvyklostiam, obmezuje ich obyčaje, práva a spravodlivosť. Poukazovali ďalej na to, že bol vytvorený podľa cudzích vzorov a obsahuje mnoho pre nich neznámych banskosprávnych inštitútov. To všetko však uvádzajú bez odkazu na jednotlivé články, ani bližšie neobjasňujú, v čom dochádza k nepriaznivým zmenám.

Na to im Maximilián II. v reskripte zo 7. júla 1565 odpovedá, že nevidí žiadny konkrétny dôvod a tiež žiadny článok, ktorý by porušoval práva miest, ale naopak, domnieva sa, že banský poriadok je v absolútnej zhode s mestskými právami ako aj so všeobecným úžitkom. Ak by sa mestá aj napriek tomu domnievali, že banský poriadok je pre ne nevhodný, panovník im nariaďuje, aby ho dali preštudovať banským znalcom a to článok za článkom a aby konkretizovali v ktorom článku vidia jeho nevhodnosť a z akých dôvodov. Tiež im prikazuje, aby zostavili komisiu, ktorá by panovníkovi predniesla ich pripomienky a námietky, za účelom ich odstránenia. Ak chcú dosiahnuť zmeny v MBO 1565, majú tak urobiť včas, aby mohli byť ich nároky a návrhy zohľadnené. Návrhy mali predkladať nie priamo panovníkovi, ale jeho komisárom v Banskej Bystrici.

Pri hodnotení tohto Maximiliánovho reskriptu zo 7. júla 1565 je dôležité uvedomiť si jeho obsah, lebo práve on odrážal konfiguráciu síl v oblasti vplyvu na baníctvo. Panovník bol totiž ešte ochotný s banskými mestami vyjednávať a prostredníctvom zástupcov miest a svojich komisárov zohľadniť pripomienky miest k banskému poriadku. Z hľadiska hospodárskej základne vtedajšej spoločensko-ekonomickej formácie to znamenalo, že banské mestá ešte celkom nestratili svoj hospodársky-mocenský a politický význam, ešte stále boli rozhodujúcim činiteľom v banskej výrobe a z toho dôvodu ich aj panovník musel rešpektovať v procese tvorby nového banského poriadku.

V zmysle nariadenia panovníka banské mestá konkretizovali svoje námietky proti banskému poriadku a ich odpor proti centralizačným tendenciám sa v uvedenom období začína stupňovať. Maximilián II. svojim výnosom z 25. júna 1567 odpovedá na jednotlivé body sťažností miest.⁴⁸ Banské mestá si sťažovali, že sú vo svojich slobodách rušené, že sa od nich požadujú neobvyklé poplatky a dane, keď privádzajú veci potrebné pre bane a banskú prevádzku. Na to im panovník odpovedá, že už mnohokrát boli vydané nariadenia a udelené privilégia, aby veci tohto druhu a určenia nepodliehali poplatkom a clám a opätovne potvrdzuje túto výsadu mestám s tým, že si tiež môžu menovite sťažovať na toho, kto by ich chcel v týchto právach obmedzovať, aby ho mohol panovník potrestať.

Ďalej sa mestá sťažujú, že tí obyvatelia mesta, ktorí nie sú baníkmi, ale iba robotníkmi a pomocníkmi ťažiarov ako napr. uhliari, priekupníci

a podobne a ktorí nikdy predtým nepatrili medzi plnoprávných obyvateľov banských miest a teda sa na nich nevzťahovalo banské právo a privilégia banských miest, sa teraz domáhajú týchto práv a chcú patriť pod banskú jurisdikciu. Tu panovník nedal mestám konkrétnu odpoveď, ale vyhradil si právo poradiť sa v tejto záležitosti so svojimi radcami a sľúbil, že sa postará o to, aby sa každý spravoval podľa toho, čo bolo zvykom v minulých rokoch. Bolo pochopiteľné, že aj tí robotníci a pomocníci, ktorí sa nezúčastňovali bezprostredne na ťažbe drahých kovov, chceli využívať banské slobody a privilégia, ktoré boli omnoho progresívnejšie ako staré mestské práva, avšak banské mestá sa bránili proti stále sa rozširujúcemu okruhu subjektov banského práva, nad ktorými postupne strácali svoju moc a snažili sa u panovníka dosiahnuť, aby bol obmedzený okruh týchto subjektov, na ktorých sa vzťahujú rôzne banské slobody a exempcie. Mestá pri tom využívali skutočnosť, že ich banské štatúty boli značne nedokonalé, najmä z procesnoprávného hľadiska nevymedzovali explicitne kto je a kto nie je subjektom banského práva. Mestá sa usilovali využiť túto „medzeru zákona“ vo svoj prospech, panovník im však diplomaticky odpovedá, že mieni riešiť uvedený stav použitím analógie iuris, teda podľa doterajších banskoprávnych zvyklostí, ktoré boli skôr na prospech panovníkovi, lebo za subjekt banského práva považovali každého, kto sa akýmkoľvek spôsobom podieľal na banskej výrobe – čím sa oslabovali pozície miest, mestskej vrchnosti podliehal čoraz menší počet obyvateľov a banská správa spolu s výkonom jurisdikcie v banských záležitostiach sa v stále väčšom rozsahu dostávala do rúk panovníka.

Ďalej sa mestá sťažujú proti tomu, že banskí robotníci sú nútení zúčastňovať sa protitureckých vojen, čo má značne nepriaznivý vplyv na baníctvo a vyvoláva to mnohé problémy pre ťažiarov. Žiadajú panovníka, aby v budúcnosti bral ohľad na banských robotníkov, aby ich nenútil odchádzať od ich práce bez veľkej a osobitnej potreby. Mestá ďalej nesúhlasia s tým, aby sa bránilo obyvateľom iných miest, ktorí sa chcú usadiť v banských mestách. Tu im panovník odpovedá, že si nespomína, že by on nejakým nariadením bránil príchodu obyvateľov z iných miest do banských miest, ale práve naopak, on sám podporuje rast obyvateľstva v banských mestách a pokiaľ by sa v tom niekomu prekážalo, majú mu to banské mestá menovite oznámiť a on sa postará o nápravu.

Mestá tiež poukazujú na mnohé ďalšie negatívne javy brániace rozvoju baníctva – obťažovanie baníkov zo strany šľachty resp. zo strany mešťanov iných miest; ďalej na nedostatočne opevnené hradby slúžiace na obranu proti tureckým vojskám, na problémy so zásobovaním baní potravinami a inými vecami potrebnými k banskej prevádzke a tiež uvádzajú mestá, že obrovské škody im spôsobujú vojská

utáborené v ich blízkosti. Panovník aj v týchto bodoch prisľúbil uskutočnosť nápravu, hoci v skutočnosti vyhovel iba tým požiadavkám miest, ktoré preferovali rozvoj banskej výroby a teda súčasne aj zisky plynúce z baní. Tie požiadavky miest, ktoré mali upevniť ich pozície na úkor banského eráru nechal nepovšimnuté.

Ani banské mestá neboli však vo svojich postojoch voči návrhu nového banského poriadku jednotné, stanoviská Banskej Bystrice, kde boli bane prevažne v rukách eráru a kde banský súd už existoval a obdobne v Kremnici, kde bol Goldkunsthandlung, sa prikláňajú za prijatie banského poriadku, žiadajú len to, aby ho schválili uhorské stavy na sneme. Uvedené mestá tým sledujú okrem iného aj to, aby dosiahli od panovníka zvýšenie výkupných cien striebra, ktoré ťažiar predávali komorám.

Stredoslovenské banské mestá ďalej pokračovali v predkladaní návrhov panovníkovi na usporiadanie právnych záležitostí v baníctve do budúcnosti. 17. júna 1568 predložili spoločný návrh, aby banský súd nebol oddelený od mestskej vrchnosti. Súhlasili s tým, aby bol banský majster zaviazaný prisahou komorskému grófovi resp. správcovi mediarskeho podniku v Banskej Bystrici a tiež aj panovníkovi.⁴⁹ Ďalej navrhovali, aby prvostupňovou inštanciou v banských záležitostiach bola mestská rada spolu s banským majstrom, prvou odvolacou inštanciou mal byť Zväz stredoslovenských banských miest a druhou hlavný komorský gróf. Poslednou inštanciou, ku ktorej sa mohlo apelovať len „Per modum suplicationis“ mal byť panovník. Mestá ďalej trvali na tom, aby banské polia udelené podľa starých banských práv ostali v platnosti tak, ako boli vymerené. Tiež žiadali, aby prestávka v ťažbe, tzv. Fristung, ostala 14 dní pred a po sviatkoch a nie osem dní, ako to zavádza nový poriadok a mali ešte mnoho iných pripomienok.

Absolútne rezistentný postoj voči návrhom panovníka a jeho komisárov zaujímala Banská Štiavnica, preto jej adresoval bansko-bystrický verwaldter Ulrich Dreiling 3. januára 1569 konštruktívny návrh, aby uznala, že štiavnické banské právo je zastaralé, atemporálne, nezodpovedajúce požiadavkám rozvoja banskej výroby a preto musí byť doplnené a rozšírené.⁵⁰ Navrhol, aby sa spojila Kremnica s Novou Baňou a Banská Štiavnica s Banskou Bystricou, Pukancom, Lúbietovou a Banskou Belou a aby vypracovali na podklade ich starých banských práv a privilégií dodatky a doplnky k nim, tzv. Erleuterungen, ktoré by sa stali súčasťou banského poriadku. Toto riešenie predstavovalo v danej etape vývoja optimálnu koncepciu, s ktorou po dlhodobých poradách nakoniec súhlasili aj zástupcovia banských miest, definitívna dohoda bola dosiahnutá v dňoch 28. až 31. decembra 1570 s komisármi Dolnorakúskej komory Ulrichom Dreilingom, Jakubom Giengerom a Davidom Haagom.

Tak sa zrodil Maximiliánov banský poriadok z roku 1571 (MBO 1571) – kompromis medzi snahami panovníka a mestských vrchností. Vynútili si ho dynamické zmeny, ku ktorým došlo v polovici 16. storočia v celom politickom ale aj hospodárskom živote v Uhorsku, ktoré už neboli schopné riešiť staré banské štatúty, zvyklosti, privilégia jednotlivých banských miest.

Uvedený banský poriadok vyšiel tlačou až 16. februára 1573, ale je potrebné upozorniť na skutočnosť zásadnej povahy, že Maximilián II. vo svojom mandáte z 30. apríla 1571⁵¹ nariadil všetkým uhorským banským mestám v odpisoch oznámený MBO dodržiavať pod hrozbou vážneho trestu. Pri riešení problému, týkajúceho sa časovej pôsobnosti tohto banského poriadku, vzhľadom na to, že bol publikovaný až v roku 1573, je nutné dôsledne vychádzať z obsahu mandátu Maximiliána II. z 30. apríla 1571. Zreteľne a bez akýchkoľvek pochybností z neho vyplýva, že sedem stredoslovenských banských miest sa ním malo spravovať už od roku 1571, hoci ešte nevyšiel tlačou, ale bol mestám k dispozícii len v jednotlivých odpisoch. V záverečnej časti spomenutého mandátu panovník výslovne uvádza: „... keďže ale naše potreba vyžaduje, aby tento banský poriadok vyšiel tlačou a bol podpísaný, čo sa ešte asi určitý čas pretiahne, preto je potrebné dovtedy, kým sa tak stane, aby bol zachovávaný, ako keby bol vytlačený a nami podpísaný.“

Tiež na titulnej strane prvého vydania MBO z roku 1573 je uvedený rok jeho skutočnej platnosti a pôsobnosti, a to rok 1571.⁵² Kráľovskí komisári odovzdali zástupcom miest kópie MBO 1571 s príkazom, aby zachovávali všetky jeho články a paragrafy, pod hrozbou prísneho trestu, kto by tak neurobil. Nad zachovávaním banského poriadku mali mať dozor banskí majstri a banskí sudcovia spolu s banskými prisažnými, ktorých právomoc banský poriadok posilnil a upevnil.

MBO 1571 sa odlišoval od MBO 1565 len úvodnou časťou a prvým článkom, najmä však tým, že MBO 1565 ešte neobsahoval tzv. vysvetlenia alebo dodatky pre sedem stredoslovenských banských miest. Pri pohľade na úvodné časti oboch banských poriadkov vidíme, že v I. časti MBO 1571 panovník proklamuje svoje právo vydať všeobecný a stály banský zákon pre sedem banských miest, aby boli odstránené neporiadky, ktoré doteraz obmedzovali ťažbu darov Božích pre vojny a iné príčiny, aby sa domáci i cudzí ťažiarci podľa neho riadili pre úžitok a dobro ich samých ako aj Uhorskej Koruny a „nášho komorského majetku“, aby všade vládol poriadok a spravodlivosť pre chudobných a bohatých.

Úvodná časť MBO 1565 obsahuje ustanovenia všeobecného charakteru, z ktorých vyplýva, že banské mestá sa musia spravovať ustanoveniami tohto banského poriadku a tiež aj všetci ťažiarci a banskí podnikatelia bez ohľadu na svoju stavovskú príslušnosť. Avšak úvodná

časť MBO 1571 prinaša podstatnú zmenu, keď zakotvuje, že: „... avšak naše vyššie vymenované banské mestá majú ostať pri svojich starých mestských a banských právach a slobodách, ktoré im láskavo a milostivo zanechávame a taktiež sľubujeme, že ich vždy budeme ochraňovať, obhajovať, brániť a zastupovať.“ Práve toto ustanovenie z úvodnej časti MBO 1571, zopakované ešte v I. časti, čl. 1, § 3,4 je výsledkom prvej etapy boja stredoslovenských banských miest proti centralizačným snahám panovníka, v prvom rade pre ne platia tzv. vysvetlenia alebo dodatky a celá I. časť MBO 1571 pre ne platí len subsidiárne.

Zmeny nastali aj v znení prvého článku, išlo o zmeny obsahové i formálne, v MBO 1565 sa čl. 1 nečlení na jednotlivé paragrafy a je stručnejší než ten istý článok v MBO 1571. V oboch banských poriadkoch tieto články pojednávajú o tzv. kráľovskej a zemepánskej výsosti, panovník hneď na začiatku striktne kladie akcent na svoje regálne banské práva a nepripúšťa žiadne pochybnosti o tom, že zásada banského regálu je fundamentálnou zásadou v celom systéme banského práva.

„Keďže nám, ako vládnuúcemu kráľovi v Uhorsku prináležia bezvýhradne ako náš komorský majetok všetky bane a pozemky nachádzajúce sa v našom uhorskom kráľovstve a to aj tie, ktoré sa v budúcnosti nájdu a otvoria alebo vystavajú a to spolu so všetkými vodami, lesmi a cestami, priechodmi a inými k tomu náležiacimi vecami, bez ktorých by sme naše bane nemohli spravovať, chceme tieto našim dedičom a potomkom kráľom uhorským úplne vyhradiť tak, aby nikto z biskupov, prelátov, grófov, slobodných pánov, rytierov, šľachty, nikto či už je vysokého alebo nízkeho stavu, aby sa neopovážil tieto bane z vlastnej moci a bez nášho súhlasu otvoriť alebo v nich pracovať bez nášho povolenia a tiež, aby nikdo z našich úradníkov alebo ťažiarov nepoberal pre seba **urburu** alebo iné výhody v rozpore s týmto poriadkom, tiež aby sa nikdo neopovážil urobiť nejaké zmeny alebo zásahy v našich lesoch, vodách a cestách vedúcich k baniam, ktoré by mohli naše bane a majetok poškodiť.“

Oba banské poriadky obsahujú aj formuláciu zásady banskej slobody, ktorá na rozdiel od minulosti už nie je dominantnou zásadou a uplatňuje sa len v takom rozsahu, aký jej zásada banského regálu vymedzí.

Ďalšou spoločnou črtou banských poriadkov je, že panovník vymedzuje v prvých článkoch banských poriadkov štruktúru celého systému banskej správy, ktorá sa funkčne zdokonalila a to práve v období, v ktorom sa uskutočňovala jej centralizácia. Dozor nad banskými dielami zverujú banské poriadky najvyššiemu komorskému grófovi a tiež aj hlavnému správcovi, podľa vzoru Banskej Bystrice, ktorý má tiež dozerať na výber urbury a iných regálnych dôchodkov. Panovník

ďalej nariaďuje, aby v každom banskom meste bol ustanovený vzdelaný a dôveryhodný banský majster, banský pisár, banský sudca, výbercovia urbury, všetci sú odmeňovaní komorami a prisahou majú byť zaviazaní len panovníkovi a čo je podstatné, nikto z nich sa nemá osobne zúčastňovať na banskom podnikaní.

Prvý článok MBO 1571 obsahuje aj ďalšie ustanovenia, ktoré nenačítame v MBO 1565, sú to výsledky, ktoré si mestá vybojovali v spore s panovníkom. V I. časti, čl. 1, § 3. sa uvádza, že panovník si je vedomý toho, že v banských mestách richtár, mestská rada spolu s mešťanmi sú takmer všeci zapojení do banského podnikania a že keby sa týmto mestám banské právo oddelilo od mestského, ľahko by vznikli roztržky a zvady, ako aj neposlušnosť medzi poddanými a vrchnosťou, čo by len poslúžilo hlavnému neprateľovi – Turkom, tiež by to spôsobovalo škody komorským dôchodkom a preto v ustanovení § 4. im záväzne sľubuje, že sa môžu spravovať a naďalej riadiť starými mestskými právami a privilégiami a podľa starej zvyklosti si môžu voliť banského majstra a žiadať od neho prisahu. Banskú jurisdikciu má mať banský majster spolu s richtárom a mestskou radou. Banské mestá však nemajú mať jurisdikciu, moc, vládu a právo nad zamestnancami banského eráru v ich úradoch. Tu robil panovník určitú výnimku zo svojich ústupkov voči banským mestám. V čl. 1, § 5. panovník potvrdzuje mestám ich slobody a privilegiá a pre prípad, že by vznikli banské spory, v ktorých by sa chceli ťažiar brániť takými právami, ktoré nie sú zaužívané v právnej praxi stredoslovenských banských miest, vtedy ich nemôžu použiť a takýto spor je oprávnený riešiť richtár, banský majster a mestská rada podľa svojich starých práv a zvyklostí. Možno teda konštatovať, že túto pre mestá významnú *quaestio iuris* panovník rieši v prospech miest.

Z hľadiska právnej teórie je významný aj čl. 1, § 6. I. časti MBO 1571, lebo výslovne pripúšťa použitie analógie *iuris* v týchto prípadoch: „... keby zložité spory a komplikované jednania vznikli, o ktorých v tomto banskom poriadku nie sú obsiahnuté žiadne ustanovenia a pre ktoré spory by mohli vzniknúť rôzne potiaže, vtedy môžu a majú richtár a mestská rada spolu s banským majstrom v každom našom banskom meste k najlepšiemu úžitku a prospechu, k rozmnoženiu našich baní a dôchodkov z nich, takýto spor rozsúdiť a urovnať na základe svojich mestských a banských práv, ktoré majú od svojich predkov.“

Ide o významný fenomén právneho života banských miest, lebo im dovoľuje ešte rozhodovať a aplikovať *iuxta antiquam et approbatam consuetudinem*. Úvodným ustanoveniam a prvým článkom spomínaných banských poriadkov sme venovali pozornosť pre ich zásadný význam, najmä z hľadiska interpretácie a aplikácie ostatných usta-

novení, sú v nich adekvátne formulované základné zásady, na ktorých je vybudovaný celý systém feudálneho uhorského banského práva, niektoré z nich dokonca predbehli danú etapu vývoja právnych vzťahov v baníctve a ukazovali cestu aj do budúcnosti. Predstavujú interpretačné pravidlá, v zmysle ktorých treba chápať všetky nasledujúce články a paragrafy I. časti MBO 1571.

Pozornosť si zaslúži fakt, že Maximiliánov banský poriadok z roku 1571 bol schválený uhorským snemom až v roku 1723 a to zák. čl. 108/1723.⁵³

Na záver možno rezumovať, že banské poriadky Maximiliána II. z rokov 1565 a 1571 sa odlišovali len úvodom a prvými článkami resp. absenciou tzv. dodatkov – tj. II. a III. časť MBO 1571, tieto diferencie však charakterizovali zmenu situácie v prospech miest, keď panovník povolil mestám určité ústupky v podobe spomínaných dodatkov, resp. vysvetlení ich starých banských práv.

Historiografia hodnotí z hľadiska banskoprávnej praxe MBO 1571 ako kompromis medzi panovníkom a mestami, ale súčasne je potrebné akceptovať, že prerušil dovtedajšiu kontinuitu právneho vývoja banských miest, lebo podstatným spôsobom narúšal ich oprávnenia v otázkach banskej správy a banského súdnictva a vytváral tým predpoklady pre prechod banskej správy do rúk banského eráru a tiež pre izoláciu vplyvu mestskej vrchnosti na banské záležitosti.

POZNÁMKY

- 1 Banská Štiavnica, Kremnica, Banská Bystrica, Pukanec, Ľubietová, Nová Baňa, Banská Belá.
- 2 Štátny okresný archív Žiar nad Hronom – pobočka Banská Štiavnica, Fond: Magistrát mesta Banskej Štiavnice (ďalej len MMBŠ) sign. 93–III. kr. 12.
- 3 Štátny okresný archív Banská Bystrica, Fond: Mesto Banská Bystrica (ďalej len MBB) sign. 8/7–S:
- 4 Paulínyi, O.: A bányaigazgatóság centralizációjának elso kiserlete Magyarországon.
IN: *Századok* 1. 1980 s. 8 a n.
- 5 ŠOKA Banská Bystrica –MBB sign. Kpr. 298, pag. 2–5
MBB sign. 6/21–S:
MBB sign. 6/22–S:
MBB sign. 5/25–S:
MBB sign. 10/4. b–S:
- 6 ŠOKA Banská Bystrica –MBB sign. 6/19–S:
- 7 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. Kpr. 298, pag. 11.
- 8 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. Kpr. 298, pag. 6–11, 14–15.
- 9 Tamže.

- 10 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 9/11–S:
 MBB sign. 6/11–S:
 MBB sign. 2/6–S:
- 11 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 5/12. a, pag. 1, 13.
 MBB sign. Kpr.–300.
- 12 ŠOKA Žiar nad Hronom – MMBŠ sign. 94–I. kr. 1
 ŠOKA Žiar nad Hronom, Archív mesta Kremnice (ďalej len AMK)
 AMK I. 18, 1, 39–40.
- 13 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 6/2.
- 14 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 277/57.f
 MBB sign. 5/20.
- 15 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 5/12. a , pag. 13–21.
- 16 Vlachovič, J.: Počiatky habsburskej správy v slovenskom baníctve. IN: **Historický časopis** V. 1957 s. 467–483.
- 17 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sig. 45/51. a.
- 18 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 103/34.
- 19 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 183/9. a.
 MBB sign. 45/38.
- 20 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 45/42.
- 21 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 45/27.
- 22 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 2/17–S.
- 23 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 72/31.
- 24 ŠOKA Banská Bystrica; Archív mesta Brezna (ďalej len AMB) sign. I. 4/3.
 Kazimír, Š.: Úloha poľskej mince na Slovensku v 16. a 17. stor.
 IN: **Správy slovenskej numizmatickej spoločnosti** II. č. 3 KOŠICE 1975 s. 7.
- 25 ŠOKA Žiar nad Hronom – MBB inv. č. 100, inv. č. 183
 MMBŠ sign. 459, kr. 3
 MMBŠ sign. 108, kr. 1.
- 26 ŠOKA Žiar nad Hronom – AMK I. 47, 1,6.
- 27 ŠOKA Žiar nad Hronom – AMK I. 36, 2,62.
 Kuhn, M.: Banský poriadok vydaný v Banskej Štiavnici v roku 1545.
 IN: **Správy slovenskej numizmatickej spoločnosti** II. č. 3 KOŠICE 1975 s. 18–19.
- 28 Paulínyi, O.: A bányajóghatóság centralizációjának első kísérlete Magyarországon.
 IN: **Századok** 1. 1980 s. 15.
- 29 Perckhordnung der Freyen Königlichen Perckhstatt in der Cron Hungern, als Crembnitz, Schembnitz, Neuensoll, Buggansz, Düllen, vnnd Libeten, sambt andern vmbbligenden vnd gedachter Cron Hungern eingeleibten Gold, Silber, Kupffer vnd anderer Metall Perckhwerchen . . . angehenckte erleütterung der alten Crembnizischen vnnd Schembnizischen Perckkordnungen . . . im Tausent Fünffhundert Ainvndsibenzigisten Jar.
 Išlo o prvé vydanie z roku 1573, ale rok platnosti MBO bol správne vyznačený už na titulnej strane a síce 1571. MBO bol publikovaný ešte v rokoch 1703, 1760, 1805.
- 30 Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica – Fond: Banský súd Banská Štiavnica (ďalej len BsBŠ) inv. č. 490, spis z 15. 8. 1546.
- 31 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Königreiche Ungarn, Kroatien-Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen** I. WIEN 1834 č. 68 s. 195–196.
- 32 Publikoval ho Wagner, T.: **Corpus juris metallici**. LEIZIG 1791 s. 33 a n.

- 33 Vozár, J.: Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. storočí.
IN: **Sborník archivních prací** XII. 1962 s. 103.
- 34 ŠOKA Žiar nad Hronom – AMK I. 36, 5, 101.
- 35 Schmidt, F. A. **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .**
Wien 1834 II. Bd č. 116 s. 5–6.
- 36 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .**
Wien 1834 II. Bd č. 123 s. 143–145.
- 37 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 410/18.
- 38 ŠOKA Banská Bystrica – Archív mesta Lubietová (ďalej len AME) AME sign.
ML–40.b MBB sign. 875/4.
- 39 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sig. 359/4/52. fol. 65.
- 40 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. 298/81.
- 41 ŠOKA Banská Bystrica – MBB sign. PP–4/2. pag. 117–118.
- 42 Vozár, J.: Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. storočí.
IN: **Sborník archivních prací** XII. 1962 s. 106.
- 43 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .**
Wien 1834 I. Bd s. 425.
- 44 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .**
Wien 1834 II. Bd č. 115 s. 1–5.
- 45 **Tamže** s. 2.
- 46 **Tamže** s. 5.
- 47 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .**
Wien 1834 II. č. 119 s. 135–137.
- 48 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .**
Wien 1834 II. Bd č. 127 s. 151–153.
- 49 ŠÚBA Banská Štiavnica – fond BsBŠ, inv. č. 490, spis z 17. 6. 1568.
- 50 ŠOKA Žiar nad Hronom – MMBŠ, inv. č. 7.
Ordinem montanum concernentia Vergleichung der Strittigen Articeln, spis
z 3. 1. 1569.
- 51 Schmidt, F. A.: **Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze . . .**
Wien 1834 II. Bd č. 137 s. 207.
- 52 Porov. pozn. č. 28.
- 53 Vozár, J.: Boj stredoslovenských banských miest proti prejavom habsburského absolutizmu v 16. storočí.
IN: **Sborník archivních prací** XII. 1962 s. 115 „ . . . iudicia montanistica secundum
privatas eorundem leges ultra selulum stabilitas, in suo esse manebunt.“

Попытка централизации горнопромышленного управления в Венгрии королевой Марией в 1545 году, или из предыстории внедрения горнопромышленных правил Максимилиана II. 1571 года.

Eva Michalénková

Резюме

Процесс централизации горнопромышленного управления в Венгрии был продолжителен и его вынудило развитие производственных сил в горной промышленности. Положение, создавшееся в области экономического базиса, находилось под значительным влиянием политической и юридической надстройки. Решительные перемены в ней происходят в Венгрии после прихода к власти династии Габсбургов в 1526 году. До XVI столетия для положения горнопромышленных городов в нижней Венгрии было характерно своеволие их представителей по отношению к королевской власти.

Королева Мария, вдова Людовика II., желая ограничить своеволие самых влиятельных представителей горнопромышленных городов, издала в 1545 году горнопромышленные правила, которые стали первой попыткой централизации горнопромышленного управления в Венгрии, попыткой, которая должна была предпочесть горнопромышленный устав ущербу горняцких вольностей. Основным принципом, на котором основывался этот горнопромышленный порядок, был принцип всестороннего контроля со стороны горнопромышленного начальства в процессе добычи и обработки руды. Борьба за практическое внедрение принципов, содержащихся в горнопромышленных правилах 1545 года была основным содержанием борьбы Габсбургов против горнопромышленных городов нижней Венгрии в XVI столетии. Завершением этой борьбы стало составление и принятие горнопромышленных правил при Максимилиане II. в 1571 году.

Попытки централизовать управление предпринимал также король Фердинанд I., который в 1548 году подчинил горнопромышленные города непосредственно Нижневенгерской палате. В том же году начинается его стремление реформировать горнопромышленное дело в Венгрии и дать венгерским горнопромышленным городам новые правила. Горнопромышленный устав фердинанда I. 1550 года

на практике никогда невнедрялся. После его частичной обработки тот самый король издает в 1562 году следующий устав. Эти попытки встречают сильный отпор горнопромышленных городов, которые отказались им руководствоваться и дальше придерживаются своих горняцких статуты и привилегий. Следующий король Максимилиан II. продолжает попытки централизации и в 1565 году издает новый горнопромышленный порядок, обязательный для всех горнопромышленных городов Венгрии. Эти города, однако, и на этот раз игнорируют его продолжают жаловаться на него. Король Максимилиан II. решает возникшее положение так, что распоряжается создать комиссию, представляющую семь городов нижней Венгрии, которая должна составить список недостатков горнопромышленного устава и предложить способ их устранения. Комиссия вела переговоры с королем с 1565 года до конца 1570 года и в результате этого сложного юридического процесса появились горнопромышленные правила Максимилиана II. IN STATU NASCENDI (4в состоянии нарождения") 1571 года, которые вышли печатью только в 1573 году. Их составной частью были так называемые объяснения для Кремницы и Банска-Штявницы и им подчиненных горнопромышленных городов. Правила представляли компромисс между волей государя и стремлением городских властей, но одновременно этот порядок значительно ограничивал права городов в области горнопромышленного управления и судопроизводства и таким образом создавал предпосылки для перехода горнопромышленного управления в руки государственных институтов и изоляции влияния городских властей на горняцкие дела.